

HOMMAGE À SABO(AS) KÖLTŐ(NŐ) ÉS CREUSA KIRÁLY()

Aki kora ifjúságában „szilfán halat” látott (prózaiban szólóvást, habár versben: „a Barna utca táján” – helyrajzilag: Debrecen, Magyarország; idő: XX. század idusa –, még hozzá „egy dörrenésre szétágulni sebbé”), az egyrészt elárulja klasszikus műveltségét (hiszen máskülönben *mást* látott volna ugyanott); másrészt azt, hogy melyik nemzedékhez tartozik (erre jelentéktelen, apró, személyes tanúság, hogy e sorok írója ugyanakkor *Láttatok-e?* formában kérdéssé alakította ugyanezt egy vers, majd egy egész kötet címében); harmadrészt, attól elvárható, hogy egy egész hosszú pályán keresztül keresse a módját, miként *láttathasson* maga is valamiféle „szilfán halat”, valami meg-hökkentően felkavarót, ami egyben gyönyörűsége is. És ezáltal meg is haladja a pusztá „látványt”.

A magyar rendszerváltás első éveiben egy nem kisebbfajta irodalmi mű kísérletet tett arra, hogy kisebbfajta rendszerváltást idézzon elő a világirodalom rendjében is. Természetesen kisebbfajta és részleges (de hát a politikai rendszerváltások is – előidézőik vagy becsúgyó és netán csak kisebbfajta klasszikus műveltséggel rendelkező protagonisták „totális” szándékai és reményei ellenére – nem „kisebbségtágra” és „részlegesekre” sikerednek-e?).

Nem tagadható, nagyon is kisebbfajta és nagyon is részleges volt a siker (hatás? visszhang?), amit e figyelemre méltó mű keltett a magyar irodalmi közéletben, ahhoz képest, amilyent éppen e fordulat idején kelthetett volna. S amit esetleg kevésbé figyelemre méltó, ám inkább figyelemközelben, más nemzedékek vonzáskörében létrejött művek keltek.

Mikor e távolról sem felfedező igényű tiszteletadásra készült a szerény ünnepi tiszteletadó, megkísérelte a maga meglehetősen sokrétű irodalmi környezetében felmérni e mű eddigi, lassan évtizedes létezésének visszajelzését. A felmérés mind a regényíró, mind az utána következők nemzedékeinek jelesei körében kiábrándító eredményre jutott. Nem-

csak a nyilvános kritika, hanem annak kikerülhetetlen alapja, a pusztá *olvasás* vagy akár „hallomás” szintjén is. Michel Deguy barátom nemhiába tette fel és teszi fel ismételtlen a maga által is megválaszolatlan kérdést: „*Qu'est-ce que c'est qu'un contemporain?*” Én se érzem magam illetékesnek a válaszra. De annyi bizonyos, hogy nem minden kortárs „kortárs”. Elsőrenden talán mégis az, aki hajlamos és képes a kortársai iránti figyelemre; és nem képzeli azt, hogy vele kezdődik a kezdet. Pedig – ha már a latinok kezdeveredtünk – „már a régi rómaiak is tudták”, legalábbis a jelesebbek; például Ovidius:

„*Vergiliust csak láttam; időt, hogy fűzzen barátság
össze, Tibullusnak mostoha sors nem adott.
Ő téged követett, Gallus, Propertius után
őt, én mint negyedik léptem utánuk elő.*”

(TRISTIA, IV. 20.
Devecseri Gábor fordítása.)

Más civilizációkban mindenekelett az öregeket, a legöregebbeket tartották a legnagyobb tiszteletben és figyelemben (persze kevesebben is voltak, mint manapság). Megint más civilizációkban a bevett rend azt kívánta, hogy az időseket elpusztítsák vagy önpusztításra bírják (nyilván, ahol még a kevesebbek is elbírhatatlan terheket róttak a társadalomra). Félő, hogy ezzel fenyeget (vagy kecsget?) a mi civilizációnk távolabbi vagy netán közeli jövője is. A szellemi életben – éppen ott, és a kifejezési-megnyilvánulási szabadság intézményesülése ellenére is – már most is sok jel mutat erre.

Mindezt csupán ezért: Szabó Magda, valamása szerint (mint a regényhez fűzött s ahhoz méltó „*kelekezéstörténet*”-ből tudjuk), hosszú, számára nehéz vagy könnyebb évtizedeken át dédelgette magában regénytervét, tudva, hogy megírásához „*valami végletesen totális szükségeltetik, totális boldogság, totális függetlenség, totális boldogtalanság, totális rabság, valamelyik a sok elvont főnév közül, de mindenképpen totális*”. Végül e felsorolt főnevek mögött rejlő helyzetek helyett „*a személyére vonatkozó totális reménytelenség közegében*” kezdhetette el „*alapozni a történetet*”, és ebben is vite végbe. Majd ugyanebben élheti annak utóéletét.

Történt, hogy a második világháború után az új magyar irodalom egén rövid időre feltűnt *Újhold* udvarában, a többiek között, megcsilantotta magát egy szeliden okos költő, aki aztán, néhány évnyi kényszerű homályba tűnte után, saját elhatározásából hosszú időre regényíróvá avansált (vagy – így kívánja a kettős igazság – e téren elért sikerei, valamint a közvélemény által azzá minősítettett [vissza?]). 1958-ban nagy sikerrel publikált első regényét az évtizedek során másfél tucat hasonló vagy kevésbé hasonló sikerű további prózai mű követte.

Mindeközben (tételezi fel a nagyérdemű közönség s a kisebb érdemű tiszteletadó) sorozatos hazai és külföldi elismertsége fényében is nemcsak hogy nem szűnt, inkább folyvást növekedett benne a költészet „*hűtlen elhagyásából*” fakadó nosztalgia (a költészet olyan szerető, akit nem lehet büntetlenül elhagyni – tudja ezt mindenki, aki valaha is, bármiért is, akármilyen formában, bármilyen rövid időre vétkeesen elhagya).

S midőn (folytathatjuk önkényes képzelgésünket) a költő életének varázslatos hetvenedik évfordulóját látá közeledni, ez a nosztalgia ellenállhatatlan és kikerülhetetlen aktivitássá fajult, ahogy ezt vallomása is megerősíti, imígy: „*Én, költő Saboas, aki régen nem vagyok költő, akartam még egy utolsó verset írni*”, még hozzá olyat, mondja, „*amely részint az én hexameterben fogalmazott nekrológom, részint egy nemzedék sírfelirata*”. De hogy még tovább feszítsük a húrt, addig (s ezt már maga se merészeli bevallani), ahol nincs más lehetősége erre, mint hogy mindenestül kifordítsa kétezer éve egy jottányit sem lazult eresztékeiből a világirodalom egyik legszilárdabban álló művét, amely nemcsak eredendő formájában, nemcsak makacsul továbbélő holt nyelven, hanem az utána keletkezett nyelvek egész garmadáján gázolva át, nem is csak írásban, hanem zenékben, álló- és mozgóképekben, mozdulatlan szoborgyűratokban és forgószínpadokon örökítette meg folytonos metamorfózisokban kétségbevonhatatlan valóságként a maga győzedelmes fikcióját.

De ehhez (s ez már a költészet gyötrelmes títka) nem tehetett mást, mint hogy nemcsak a két ezredév óta kikezdetetlen európai ősművet kérdőjelezze meg, amely az európai történelemnek még önmagánál is ősbibor-

rásait fakasztotta fel az utókorok számára, hanem magát az európai („világ-”) történetet is – mikor erre amúgy is egyre inkább felkészít mindnyájunkat a harmadik évezred küszöbéhez közeledve, a közelmúlt megannyi tapasztalata. S ha annyi jogunk van megkérdőjelezni a történelmet magát, nem ugyanannyi okunk van-e megkönyörkezni azt a tükröt, amelyet a művészet tart a történelem elé, a mi öntetszégünk vagy éppen önmagunktól való elrettenésünk számára?

Isten volt-e az Istennőfia Róma-teremtő? (hogy egy hexameternyi tiszteletkört mi is becsempésszünk a száraz prózába), aki sejtethetően (prófétaián előre kiszámított államérből, valamint masszív és mindenén átgázoló küldetéstudatból) suttymban meggyilkolta vagy hagyta, hogy meggyilkolják, illetve, mint a költemény egy röpke elszólásában ki is kottyantja: rituálisan feláldozzák (AENEIS, III. 321–324.) édes kis Creusa feleségét, a Birodalmat majdan véglegesen és császárián, iuliusian, egyenesen a Néróig és Caracalláig megalapító fiúcskájuk anyját (mikeppén majd később, ugyanezen okokból és jogokból következően, közvetve, szerelmes Didó királynőjét, közvetlenül pedig Mezentius etruszk királyt, valamint későbbi feleségének korábbi jegyesét, Jupiter kedvesének, Juturna nimfának öccsét, Turnust is)? Ily módon is el lehet mesélni a „*kegyesatyja*” történetét (vö. AENEIS, II. 768–784., III. 321–324.).

Vagy, ellenkezőleg, felesége, Creusa találta leszúrni őt, ugyancsak suttymban, bár szemtől szemben kikényszerített párviadalban, ám látszólag még magasabb emberi értékek és érdekek jegyében, az utolsó, legutolsó pillanatban, vagyis A PILLANAT-ban, „*egy hulla mellett talált görög szablyával*”, ott, a Dardán Főkapunál, „*nem akarván egy leendő világbirodalom áldozati gödölyéjévé lenni*”. (Szabó Magda: A PILLANAT [CREUSAIS], 22. o. és 27. sköv.) Így is el lehet kezdeni a történetet.

Nem Aineiászból lett Aeneas, hanem a férjgyilkosság árán megmenekült pseudo-áldozat Creusából? És mi talán nem is az AENEIS-t olvassuk szorgosan kétezer év óta, hanem egy pseudo-CREUSAIS-t? Amelynek „eredetijéről”, 1879-es újonnan felfedezéséig „*csak más*

művek utalásából és idézett szövegekből tudott a tudomány” (hát még az olvasóközönség!). (Vö. Gróf Billamoritz-Mőwendorf szócikke az ÓKORI LEXIKON 89. pótkötetében, in: Sz. M.: i. m. 315.)

Lám csak, milyen szövegtekervény, milyen tekerszövevényes ez a fránya irodalom, amely ráncba akarja szedni a történelmet, valamint ez a fránya történelem, amely a világot nem hagyja magát ráncba szedni. (Még a szerény tiszteletadó sem képes – hozzájuk nyúlva – mellőzni a filológia általa rettegett nevetséges kis rituáléit.)

Csak azt ne akarjuk kutatni, honnan jött ide az ismert héroszok és istenek, istenfiak, istenükkök, illegális halandó-halhatatlan szerelmespárok közé a szerző egyetlen saját trouvaillé-a: az az *EZ KI EZ* Eszkiesz istennő, a széke Venus hollófekete ikertestvére és egyben a szerelem szörnyűséges istennőjének még szörnyűsegebb gyűlöletpárja. Aki – az AENEIS-t végigkísérő nővére helyett – végigkíséri és -vezérli a CREUSAIS „*pikareszk horrorját*”, ezt az „*antik keresztés hadjáratot*”. Akinek jóvoltából (?) minden kifordul önmagából, hogy a legfőbb istennő, a mindenk fölé uralkodó Ananké végül mégis mindent visszafordítson a maga rendjébe.

Aineász lett-e Aeneas? Az istennő-fiából vált-e „*kegyesatyja*”, a „*mindjük előtt... a legszebb*”? Vagy a feleségvilkos kalandor? vagy éppen a „*megelőző szerellessel*” éppen a feleségének áldozatul esett gyáva hős? Vesztés fríg? vagy győztes római? Aeneas-e egyáltalán? Vagy éppen Creusa? Férfi lehet-e a nő? Lehet-e nő a férfi? Hiszen akkor igazán kvittek volnának, még csak észre se lehetne venni titkos helycseréjüket. S mire valók lennének ezek az „*elcserélt fejek*”? Mikor mégiscsak minden betelik, úgy, ahogy volt, illetve ahogy tudtuk, hogy volt, és ahogy minden bizonyosan sose volt. Itália földjére lépve Creusa se tud mást mondani, mint amit Aeneas tudott volna: „*Megjöttünk, megkezdődik Itália történelme.*”

Pillanat-e A PILLANAT? Vagy az egész történelem kozmikus pillanata? Netán „*pillanatkép a kultúráról*”? Illetve magáról a történelemről. Véget nem érő jancsói „hosszú snitt”? A történelem revíziója – vagy az éppen aktuális, ki tudja, hányadik világtörténeti „mutatio status” visszavetítése a kétezredik év kü-

szőben a kétezer év előtti legelső európai modelljére (és megfordítva)? Vergilius-e Vergilius? Vagyis e kétezer év kezdetétől fogva a művészet egyik mesealakja, akinek műve „*a nyugati kereszténység második bibliája lett*” (T. S. Eliot), maga pedig „*az európai irodalom védőszentje*”, ahogy magáé Európáé Szent Benedek (Szörényi László). Vagy a Kádár-korszak nagy tehetségű, ám a diktatúrával alantas kompromisszumot kötő művészeinek alapmodellje, „*pillanatképe*”? Végül: mindeközött Szabó Magda-e Szabó Magda? Vagy „*Sartorius Saboas latin lírikus és epikus (Kr. e. 43.–Kr. u. 7.)*”. Legeslegvégül pedig: valóság-e a költészet? Vagy a költészet-e a valóság? Megfelel-e a költészet a valóságnak? Vagy a költészet válik-e valósággá? Isteni (akármilyen isteni) elrendelés-e a történelem, maga a mítosz predestinációja? Bármilyen morbidan fantasztikus emberi faló-csellet kijátszható-e a végezt? „*Átrajzolhatni-e a Végzet engedélyezte koordináták között mások életét?*” És lehet-e megsemmisíteni egy művet egy másik mű által?

Szerencsére a művek nem semmisíthetnek meg más műveket. Ellenben új műveket szülhetnek. Csak lázadásukkal, mint apjukkal a „*tékozló fiúk*” (netán a női emancipáció folytán a lányok is), szembefordulhatnak az előbbiekkal, de „*ártani nem árthatnak nekik*”.

Ezen a ponton Szabó Magda regénye megoldhatatlan ellentmondásba botlik. Történelmi (vagy akár mítosz-) regényt semmilyen korban nem lehet „áthallás” nélkül írni. Vergilius hőskölteményéből ez világosan kiderül. Szabó Magda regénye se titkolja a magáét (még kevésbé a hozzá készült „*keletkezéstörténet*”). Ő is tudja, hogy „*a nagypolitika bűneit műalkotások aranyozzák be*”. Meg is kellett élnie, meg is kellett szenvednie. Meg is kellett értenie. És művének egyik létrehozója és értelmezhetősége is ez – az író kinyilvánított szándékából is. Csakhogy: ha ettől, csakis ettől függene a művek értéke és értékelése – Vergilius esetében „halhatatlansága” –, akkor egyszerű volna az igazságtévis.

Sok minden mellett ez a probléma áll egy másik modern Vergilius-regény középpontjában is. Hermann Broch könyvének (VERGIILIUS HALÁLA) fókuszában a halál küszöbén álló Vergilius párbeszéde áll – Octavianus Caesarral. A haldokló – így tudja a hagyomány

is – utolsó pillanataiban vissza kívánta vonni halhatatlanná vált remekművét – annak különféle finoman körülírt „szakmai”, művészi, horribile dictu „esztétikai” befejezetlensége és hiányosságai miatt. De lárifári, beszélhet erről Caesarnak: ő csak a maga és az ő „műve”, a Birodalom felmagasztalását látja és nézi benne. (Miközben kifogásai mögött – feltehetően – Vergilius is ugyanez készleti elhatározására és kifogásaira, amelyek természetesen nem vezethetnek eredményre a császári – diktatori – akarattal szemben.)

„Actiumot szent trójai tornával berivalljuk” – idézi tekercs nélkül a császár Vergiliusnak Vergilius művét. – „Valahogy így fejezted ki ezt az AENEIS-ben, igaz? – Pontosan így; emlékezeted csodálatra méltó. – A Caesar nem tágitott a költeménytől.” Persze, hiszen csupán annak eltulajdonítása végett látogatja meg a hajón haldokló „udvari költőjét”. Az életre-halálra menő viadal a lehetséges legválasztékosabb kölcsönös udvarlás hangnemében folyik. „A költemény közepébe, a költemény igazi közép- és tetőpontjaként, melyet Aeneasnak kölcsönöztél, az actiumi csata képét állítottad”, mondja legfőbb érveként Caesar. Hogyne, hiszen éppen ezért kell neki. Éppen ezért viaskodik körme szakadtáig (tudva, hogy hiába) Vergilius; talán éppen azért, mert „Actiumot szent trójai tornával berivallta”. Már, most, tudja, hogy nem kellett volna. De, feltehetően, azt is tudja, hogy most már hiába tudja.

A mítoszban mindent előre látnak, az istenek egymás közt – ha egymást folytonosan alávalóan kicelezni akarva is – mindent előre kitervelnek, elmondanak, útbaigazítanak, felvilágosítanak és eltagadnak szemérmetlenül – ahogy éppen kell. Mindent, ami volt – és mindent, ami majd lesz. A történelem azonban nem mond meg előre semmit. Vergiliusnak senki sem mondja meg (csak talán saját maga, és akkor, amikor már késő), hogy az „augustusi aranykor” miként fordul át – már az ő szeme előtt – néhány történelmi „pillanat” alatt a császárkor vézskorszakába, hogyan készíti elő Octavianus – maga se tudva – az utat egyenesen Néró, Caligula, Claudius „isten” felé.

De azért – s ez már a művészet paradoxona – az AENEIS mégis „a nyugat második Bibliája”, Vergilius pedig „Európa védőszentje” lett és

maradt mindmáig, a berozsdásodott „aranykor” ellenére is. Nem jó példa arra, amire A PILLANAT példázata mutat. De mégis jó példa arra, amit maga A PILLANAT is megtestesít.

„Semmi van ott és senki van ott, ám mint a
varázslat,
vonzza hajójukat és szívük a volt haza földje”,

idézem, verssorokba tördelve, a prózába becsempészett két hexametersort (a számtalan többi közül). Így írja le a regény a feldúlt és elpusztított Trójába bujdosók módjára hazatérő győztes-megvert kis csapatot: Creusáét.

Az ostromból tápázkodó Trója olyan, mint Budapest volt az 1945-ös felszabadulás első hónapjaiban: vásári, bazári, cirkuszi, lerongyolt, tumultuózus és bűzös, összeroskadó, feltápázkodó, bűnös és megváltott. Mit kereshet még itt a férjgyilkos, gyerekét elhagyott, családját nem lelő, kisemmizett, más bőrébe belebújt, önnönmagából kivetkezett Creusa? Mi mást, mint hogy a költészet tárgyaként ezúttal a költő álruháját, álarcát és álvértjét csatolja magára? És elzokogja a mindenki helyét betöltő „művész” státusát. A „portékáját” uszuló rapzódosz (lantos) helyébe lépve, most újra itt, a semmi, a senki földjén, Trója pusztaságán és önmaga végső reménytelenségének csataterén. A művészt, aki „nem bírja tovább sem a hőroszok, sem az istenek életformáját”. És a magátét sem.

Somlyó György

ÖRKÉNY ISTVÁN LEVELE SZABÓ MAGDÁNAK

1977. VIII. 17.

Kedves Magda!

Hát ezt jól odavágtad az asztalára egy 65 éves kreténnek, aki örül, ha a saját vezeték- és keresztnéve eszébe jut, nemhogy a te úri családdal 857 főnyi személyzete, akiket ráadásul mind másképp hívnak. Én az egyszerűség kedvéért az egész hóbelevancodat elnevez-